

– kar najlaže ugotovimo ob njunih dveh vodilnih reprezentantih, Borisu Pahorju in Alojzu Rebuli – tako nasproti matični slovenski kot nasproti sosednji italijanski književnosti nosi v sebi nekatere dokaj izrazite tipološke lastnosti, vezane na prostor in zgodovino njenega nastajanja. Gre predvsem za vezanost te književnosti na trdno hierarhijo vrednot. Ta hierarhija vrednot ima štiri temeljna jedra, in to so jezikovni, narodni, eksistencialni in ontološki etos. Vendar ta etika ni statična, ampak na vseh svojih ravnanjih – razen ob jeziku in narodu – odprta moderni relativizaciji in destabilizaciji ter v spopadanju z njima. To pomeni, da so vrednostni sistemi tržaške slovenske književnosti kljub svoji monumentalni trdnosti v bistvu dinamični. Zato njena regionalna tipologija ni tipologija zaprte vrste, temveč je duhovno in slogovno odprta tudi v široki evropski in svetovni prostor. Je del srednjeevropskega »patchworka« manjšin in njihovega boja za preživetje.²⁷ Hkrati pa je pogled daleč čez. Gre za partikularnost, kot bi dejal Predrag Matvejević, ki sama na sebi ne bi bila vrednota, če se ne bi povzpela tudi v nekaj višjega.²⁸

Kultura: od planiranja do komercializacije

François
Fiejtö

Intelektualna elita, ustvarjalna inteligenca, je odigrala poglavito vlogo pri eroziji komunistične ideologije. Lahko rečemo, da se večina inteligence vzhodnih držav ni pustila zastrupiti s komunistično ideologijo in se ni pustila podrediti drugače, kot da so se s svojim telesom branili proti sili. Pisatelji, zgodovinarji, sociologi, ekonomisti, sodelavci raznih raziskovalnih inštitutov, članov Akademije so se vsak po svoje upirali v skladu s svojim temperamentom. V »mehkih« diktaturah Madžarske in Poljske so umetniki uživali določeno toleranco režima in nekatere od njih je kooptiral režimski establishment. Tudi v Romuniji, kot to kažeta primera Alexandra Paleologa ali filozofa Constantina Noica, otroškega prijatelja izgnanega Ciorana, ki so morali trpeti v zaporih – dogovori z oblastjo so bili mogoči, dokler ni Ceausescujeva norost spremenila deželo v kulturno puščavo. Na Češkoslovaškem je po letu 1968 politična oblast dolga leta dušila umetniško in literarno življenje, ki je bilo nekoč cvetoče – pomislimo na film, na gledališče v šestdesetih letih – vseeno pa se je lahko razvil pripovedovalski talent, kot na primer Bohumil Hrabal, in nobena preganjanja, čeprav so dolgo trajala, niso zlomila genija in humorja Vaclava Havla.

Odnos vzhodnih režimov do kulture je podoben tistemu nekdanjih despotov: na veliko so nagrajevali hvalilce in kaznovali kritike. Komunistični avtokrati niso radi prevarali mecenov umetnikom in literatom. Pritiski »realsocializma«, enako kot v nekdanjih absolutističnih režimih, so tudi imeli stimulativne učinke na ustvarjalce; ti so se izmikali nadzoru cenzorjev in razvili kompleksne strategije alegoričnega izražanja, da bi sporočili res-

²⁷ J. Strutz, *Cesarsa, Materada, Vogrce, Rinkenburg*, Primerjalna književnost 1990, st. 1, s. 7, 8.

²⁸ B. Pahor, *Prvobitne so identitete*, Naši razgledi, 22. sept. 1989, s. 526.

nico. Milan Kundera je pravilno opazil, da je za kulturo idealen političen režim diktature, kadar se samovoljni absolutizem omehta in pušča prazen prostor napadalcem. Yvette Biro, ki je napisala več knjig o filmu, ugotavlja, da pri pregledovanju velikih obdobjih sedme umetnosti v vzhodni Evropi, »srečamo taka krizna obdobja, v katerih so betonski zidovi totalitarizma razpokali in je bil političen sistem v defenzivi. Poljska šola se pojavi na sceni v letih 1950, v času, ko razpada poljska stalinistična diktatura; zlata doba madžarskega filma pa je bila v letih kadaristične konsolidacije, prisiljene na kompromise; češki novi val se je pojavil tedaj, ko se je rodila Praška pomlad (...) To je bil čas poračunavanja računov in čas besnenja ikonoklastov (...) in to je bila preteklost, preteklost pa vpliva na sedanost, ko so javnemu preziru izpostavili obtožence za svoja sramotna dejanja.«

Ali zato, ker so bile literatura, glasba, umetnosti najboljše sredstvo za beg in izhod iz realnosti? Drži: če bi bile subvencije kulturi ostale usmerjene po potrebah propagande, bi bile zagotavljale kulturno raven, ki bi bila precej višja od gospodarske in tehnološke ravni. Ali pa paradoksalno – in upajmo, da je to le prehodne narave – kulturno življenje je postalo prva žrtev prehoda na tržno gospodarstvo, saj je povzročilo zmanjšanje proračunov in komercializacijo edicij, gledališča in filma.

Madžarski filozof in sociolog Tomàs Miklos (nedavno direktor prestižne revije, ki se je po 1989 spustil v avanturo privatnega izdajatelja) je na našo prošnjo takole analiziral položaj izdajateljev in pisateljev v prehodnem obdobju: »Na Madžarskem je bilo po vojni zelo veliko bralcev. To je bilo zaradi močnega družbenega gibanja. Medtem ko so bili propadli aristokrati in nekdanja buržoazija vedno na knjižnem trgu, je nova zavest nastajajočih socialnih kategorij zbudila tudi nove kulturne ambicije. Ta pojav je bil še bolj poudarjen pri otrocih, katerih starši so imeli srečo, da so se povzpeli v družbi. Tako je bralstvo največkrat postavljalo težko izpolnjivo zahtevo, kajti nekdanji bralci so svoje premoženje izgubili, sedanji pa ga še niso pridobili. Preden se je začelo tržno gospodarstvo, je kulturna politika poceni zadovoljevala to zahtevo z množičnimi izdajami klasikov, saj je to država subvencionirala. Cena za to pa je bila na eni strani cenzura, kar se je čutilo, ker veliko knjig ni izšlo, na drugi strani pa neprilagojenost za upoštevanje tržišča. Edina prednost tega sistema je bila, da niso izdajali rasističnih in pornografskih del ter policijskih romanov na nizki ravni.«

Kakorkoli že, iz Miklosove študije izhaja, da je organizacija literarnega ustvarjanja in distribucije kazala iracionalnost socialističnega gospodarstva. V skladiščih podjetij za distribucijo so se nabirale neprodane knjige, medtem ko je v knjigarnah primanjkovalo pomembnih del, po katerih so ljudje povpraševali. Propad države stranke, prenehanje cenzure in znatno zmanjšanje subvencij državnim založbam je imelo za prvo posledico na Madžarskem, da se je prej kot v enem letu pojavilo 400 novih založniških hiš, neverjeten razmah v objavljenju knjig, ki jih je komunistični režim prepovedoval: dela o uporu v 1956, o Imreju Nagyu, o gulagih, številne knjige o zahodni »kriminologiji«, knjige o KGB, spomini političnih osebnosti iz prejšnjih režimov, literatura izgnancev... Omenimo, da je na Poljskem potekal zelo podoben proces, le s to razliko, da so se številnim novim založniškim hišam pridružile še založbe, ki so delale na črno in so se v petnajstih letih zelo razmnožile in so sedaj postale legalne. Boom literature, ki so jo prej komunisti prepovedali, je trajal približno kakšno leto. Zanimanje za politične in zgodovinske knjige se je postopoma manjšalo,

pojavi se je nov val – val pornografije, ker je bila prej prepovedana, in preplaval na stotine, mogoče celo tisoče stojnic, postavljenih po ulicah. Po tretjem valu, valu poučne literature, se je povpraševanje po literaturi vrnilo na normalno raven. Založništvo ni bilo v krizi, pač pa je bila ogrožena literatura velike vrednosti, namenjena eliti, tistim redkim srečnežem.

Te Miklosove ugotovitve veljajo prav tako za kulturo na Poljskem: v izložbah pornografija, science fiction, knjige o svetnikih, knjige o astrologiji; gledališča, ki jih zapirajo ali pa so predstave le dvakrat ali trikrat tedensko, Andrzej Wajda, ki plačuje dekoracijo scene iz svojega žepa, film, ki je v agoniji, revije na visoki ravni, ki prenehajo izhajati, knjižnice nimajo denarja za nabavo knjig, prodajajo kulturne ustanove, upada izobraževanje, raziskovanje stoji. ... Poudarimo pa, da te izredno mračne podobe poljske kulture v začetku 1990 ne gre pripisovati zgolj učinkom prehoda na planirano, državno kulturo ali pa na komercializacijo. Tako je, in to veliko tudi zaradi hudega opustošenja, ki ga je povzročila gospodarska kriza v prejšnjem desetletju, zaradi pomanjkanja denarja in zaradi velikega obubožanja prebivalstva.

Kvalitetna literatura je torej postala velika žrtev zaradi nujnih proračunskih izdatkov za oživetev gospodarstva. Medtem ko se državne založniške hiše zagrizeno borijo za preživetje, pa si zasebni založniki, katerih vodilo je dobiček, ne morejo dovoliti, da bi izdajali deficitarna znanstvena, filozofska in sociološka dela. Na tem področju bi bila torej potrebna dobro premišljena pomoč mednarodnih institucij, dokler država in mecen, ki se sedaj pojavljajo, ne morejo biti zaščitniki elitne kulture, kakor je to v razvitih državah. Kultura v državah Srednje in Vzhodne Evrope je ostala tako živahna, da je tudi komunistična prisila ni mogla zadušiti. Bilo bi absurdno, da bi ji zmaga liberalizma odvzela materialna sredstva za njeno izražanje.

Kultura je doživela v tem prehodnem obdobju spremembo, mutacijo, ki kaže na spremembo njene funkcije. Pisatelj Gyorgy Konrad pravi v intervjuju s Hansom Henningom Poetzkom, da so preroki in pisatelji iste sorte. Je pa res, da v težkih časih – im dürtiger Zeit – pesniki, pisatelji, umetniki opravljajo funkcijo prerokov kot glasniki tihe zavesti svojega naroda. Resnična kultura v času stalinizma je bila odporniška. Vendar pa v trenutku, ko se dežele vrnejo na normalno politično, gospodarsko in družbeno življenje, preroki niso več potrebni. Kultura ni več nekaj svetega in se zbanalizira. Ugotavljamo: kultura vzhodnih dežel, ki je v zadnjih desetletjih uživala ponovno zanimanje Zahoda, izgublja enega glavnih čarov za publiko: odkritje posebnosti, situacij in obnašanj ljudi, ki so značilni za človeka, kot je ‚homo sovieticus‘. Prav tako pa je možno, da se bodo srečevali ljudje kulturniki Vzhoda in Zahoda. S povečanim številom medsebojnih stikov – pravzaprav zaradi programov, ki jih izvaja Svet Evrope ali EGS – se bo brez dvoma kmalu zgodilo, da se bosta dva svetova, nekdanj tako zelo različna, združila v en sam svet, eno samo civilizacijo.

Komunisti so izkoristili zmešnjavo v pravnih zadevah, ki je takoj nastala, in hoteli zadržati določeno avtoriteto nad nekaterimi zadevami. Tako so največkrat v dvomljivih okoliščinah odkupili dele in delnice. V teh kaotičnih razmerah, kjer so bile možne številne zlorabe, je bilo hitro potrebno pripraviti zakone o tisku. Veliki imperiji zahodnega tiska – Maxwell, Hersant, Springer, Murdoch – pa so prodrli na vzhodne trge in prinesli kapital ter nove tehnologije. Eden najbolj impozantnih pojavov je bila lahkota, s katero je nastal preobrat od propagandnega novinarstva, ki je

bilo cenzurirano ali avto-cenzurirano, na povsem drugačen profesionalizem. Publika je našla, začudena, pod najbolj militantnimi članki antikomunističnega liberalizma, podpise znane zvezde prejšnjih organov partije. Konkurenca med časopisi pa ni nujno pomenila tudi boljše kvalitete. Vendarle pa bi dve leti po tem preobratu lahko rekli, da publika v deželah Srednje Evrope, kjer imajo nekatere države izredno novinarsko tradicijo – ni bila slabše informirana o svetovnih dogodkih kot povprečna publika na Zahodu.

Prevedla Z. S.

Iskanje kulturne identitete

(Primer Ukrajine)

Viktor
Koptilov

Ogromen teritorij Ukrajine za 10% presega teritorij Francije in ima 52 milijonov prebivalcev, od tega je 75% Ukrajincev, 20% Rusov in 5% pripadnikov drugih etničnih skupin; to je današnja Ukrajina. Vendar je pripadnost Ukrajine različnim državam skozi stoletja globoko označila ukrajinsko mentaliteto in prinesla dodatne podtone poglavitni ukrajinski duši, če seveda lahko uporabimo ta izraz, ki ni ravno znanstven.

Po štirih stoletjih obstoja Kijevske kneževine, katere jedro so bile meridionalne vojvodine, ki so bile naseljene s predniki moderne Ukrajine, postane teritorij Ukrajine na začetku svojega poraza v bojih proti mongolskim hordam del velike kneževine Litve. Po sklenitvi zveze med Litvo in Poljsko v 16. stoletju je večina ukrajinskih ozemelj prešla v kraljevino Poljsko. Določene regije severno-vzhodne Ukrajine je okupirala Kneževina Moskva v začetku 16. stoletja. Hkrati so se v Dneprski nižini od 15. do 16. stoletja izoblikovale republike ukrajinskih kozakov (Zaporožcev), najprej so bile na pol odvisne od Poljske in so postale neodvisne v letih 1640, torej do začetka vojne, ki jo je vodil hetman Bogdan Hmelnicki. Od leta 1654 je Ukrajina levega brega Dnepra postala avtonomen del moskovske države, medtem ko je druga polovica ukrajinskega teritorija – Ukrajina na desnem bregu – ostala poljska (z izjemo mesta Kijev) vse do konca 18. stoletja. Na koncu tega stoletja, po treh zaporednih delitvah Poljske, je večina ukrajinskega ozemlja pripadla ruskemu imperiju. Vendar je nekaj zahodnih provinc pripadlo Avstro-Ogrski, kjer so tudi ostale do dezintegracije tega imperija ob koncu 1. svetovne vojne, ko so postale sestavni del Poljske in Češkoslovaške. Šele po 2. svetovni vojni so se vsa ukrajinska ozemlja združila v okviru Sovjetske Ukrajine.

Vse te peripetije in komplikacije pa niso ostale brez vpliva na oblikovanje narodne zavesti Ukrajincev. Ta poskus so zelo globoko označili tudi poskusi dveh močnih sosednih držav – Poljske in Rusije – da bi Ukrajincem odvzeli njihovo nacionalnost in jih imeli za »male Ruse, kadar je šlo za Ukrajince z levega brega ali pa za »male Poljake pri Ukrajincih z desnega brega. Poskušali so najti opravičilo za tako denacionalizacijo v tem, da je ukrajinski jezik soroden z ruskim in poljskim. Vendar pa bi na osnovi tega načela – povejmo to v oklepaju – lahko imenovali Portugalce »mali Španci« ali pa Italijane »mali Francozi« ali obratno. Vse to pa je imelo posledice v praktičnem življenju: pouk v ukrajinskem jeziku, tiskanje knjig v tem